

Др. ТИМІШ ОЛЕСЬОК

ЯК ЗА ДІОКЛЕТІЯНА

(Сторінка зі споминів)

1960

Др. ТИМІШ ОЛЕСІЮК
ЯК ЗА ДІОКЛЕТІЯНА

DR. & MRS. T. OLESIJUK
820 Clay Street
Kerrville, Texas

Др. ТИМІШ ОЛЕСІЮК

ЯК ЗА ДІОКЛЕТІЯНА

(Сторінка зі споминів)

diasporiana.org.ua

1960

Накладом автора.

Друкарня Української Православної Церкви в США.

P. O. Box 595, So. Bound Brook, N. J. — U. S. A.

1.

Це було у Варшаві в травні 1920 року. Стаячи на тротуарі під свіжим весняним листям дерев, я пильно приглядався й прислухався багатотисячній масі варшав'ян, що вийшли на вулиці, щоб прийняти участь у радісному всенародньому святі. Всі дома були умаяні зеленню та квітами, серед яких висіли безчисленні польські біло-червоні прапори і щити в Білим Орлом.

З Бельведеру, стоячи у відкритому великому авті, виїхав Начальник Польської Держави Юзеф Пілсудський і поволі поїхав на чолі тріумфального походу через Уяздовські Алеї, Новий Світ, Краківське Передмістя, — аж до Катебри Святого Яна на Старому Місті. Тут відправлено було торжествену Богослужбу Подяки за даровану польському військові велику перемогу над московськими більшовиками, завершену здобуттям від них Києва . . . Оп'яніла радістю і гордістю польська людність залишилась на вулицях до пізньої ночі.

Я, українець, рівнож радів тому, що наш Золотоверхий Київ визволився з-під московської кормиги. Але до мого радісного почуття поволі стала домішуватися якась непевність, якась тривога, якась досада . . . У цьому польському тріумфі вражало те, що ніким, ніде і ніяк не виявлено жадного знаку того, що новоздобутий Київ це ж стародавня столиця України, і що здобуто його зусиллями не лише польських військ, але і Армії Української Народньої Республіки, з якою Польща щойно кілька тижнів тому підписала Договір Приязні й Союзу.

Я був учасником-секретарем перед цим на переговорах і при підписанні Українсько-Польського Договору і чув урочисті запевнення представ-

ників Польського Уряду, що нововоскресла Польща не повторить вже своїх колишніх політичних трагічних помилок і не піде шляхом підбоїв і ворожнечі супроти українського народу. Навпаки, вона шукатиме сталої приязні й міцного союзу з Самостійною й Незалежною Українською Народньою Республікою для успішної оборони від спільного смертельного ворога — Московщини.

Тепер, в часі польського тріумфу, мені стало виразно видним повне замовчування (не лише польськими масами, а й польськими урядовими чинниками) факту польсько-української угоди й союзу. Попередні урочисті польські запевнення виявилися звичайним дипломатичним блахманом, пустоцвітом, без яких-будь позитивних консеквенцій на майбутнє. Натомість реальним чинником у польсько-українських народніх стосунках закріплювався ідейний зміст гасел, виписаних на численних плякатах, обношуваних польською юрбою по вулицях Варшави. На них було написано: „Вільно, Мінськ, Кіюв, Каменець-Подольськ — до Польські!”

Дивлячися на такі гасла та зводячи до купи свої спостереження й враження — я остаточно прийшов у своїй свідомості до політично-історіософічного висновку, що дуже добре увклався в ляпідарній формі нашого народнього прислів'я: „З того пива не буде дива!”

2.

Нездовзі по польських тріумфах, хтось дуже раненько застукав до дверей моєї кімнати в Римському Готелі, при Трембацькій вулиці, де містилася тоді Канцелярія Української Дипломатичної Місії в Польщі. Я зірвався з ліжка і через замкнені двері запитав, хто стукає й чого хоче від мене. Мені відповіли, що це селяни-делегати з Холмщини приїхали раннім потягом і мають до мене рекомендаційні листи від братів Антона й Павла Васинчуків із Холма. Я попросив їх хвиличку зачекати на коритарі, поки я одягнуся й приберу свою хату. Потім я їх попросив до своєї кімнати,

замовив для них снідання і почав розпитувати, чому річ.

Мої гості, а було їх троє, поінформували мене, що вони є селяни, делеговані громадою села Спас, Холмського повіту, і приїхали хлопотатися перед найвищими польськими властями, щоб не допущена була кривда над ними через відібрання і пересвячення на католицький костел їхньої прадідівської православної церкви. Вони вже мали довгі клопотання про це перед місцевими, спочатку повітовими, а потім і воевідськими властями в Люблині, і всюди їх урядовці потішали та заспокоювали різними обіцянками, між тим сусідній ксьондз з кракусами вже викинули на двір і спалили церковний іконостас і оголосили в короткому часі пересвячення церкви на костел. Все це робиться під охороною місцевої поліції, яка кійками розганяє православних, арештовує їх і карає великими грошовими карами.

Я слухав своїх гостей і уважно придивлявся до них. Виразним провідником поміж ними був високий дід, десь за сімдесятку, з високим чолом, отіненим сивим довгим волоссям, що спадало йому ззаду на ковнір, з обличчям цілком чисто поголеним і прикрашеним глибоко осадженими ясними очима. Коло уст у нього укладалися складки, що надавали його усміхові якогось глибокого суму й доброти. Говорив він тихою, повільною мовою, добираючи чемних виразів і додаючи час від часу церковно-словянські слова й окремі речення. Загалом, він робив враження побожного старця з якогось монастирського скиту. За давніх часів він був титарем при церкві в Спасі й здобув собі загальне признание своїм прекрасним знанням церковного богослужбового Уставу й начитанністю в життях святих. Тепер, коли церква у Спасі стояла зачиненою на замок, він проводив спільними молитвами парафіян під церковними стінами на цвинтарі. Мав він у себе всі богослужбові книги й читав він з них по порядку і за священника і за дяка. З собою привіз він до Варшави важелезну рукописну Євангелію з

першої половини XVI століття. Євангелія була старанно завернена у велику, кольорову хустку-шальонівку. Коли він розгортав хустку й відкривав Євангелію, то кожний раз набожно хрестився й цілував шкіряну палітурку на ній. На заголовній сторінці Євангелії можна було виразно прочитати дарственний запис осіб, коштом і снагою яких уфундована ця Євангелія до церкви у Спасі, а нащадки фундаторів її ще й досі проживають у Спасі. Ця Євангелія вважалася непорушним і найголовнішим доказом права православних парафіян на їхню церкву, — проти зазіхань на неї католиків. Польські власті як в Холмі, так і в Люблині вже кілька разів пробували відібрати цю Євангелію. Поліція робила несподівані обшуки, щоб захопити Євангелію, але все невдачно, бо цю святиню переховувало було в таємній скритці в лісі.

Другим делегатом був кремезний господар у повній силі віку, з чисто поголеною бородою, з густими, чорними вусами, підстриженими над устами, і з білими міцними зубами. На ньому була тяжка сукмана з саморобного темного сукна, прикрашена рясно місцевим холмським взором з нашитими по швах різнокольоровими шнурками на грудях, на рукавах і на спині. Саморобні портяні сині ноговиці були запущені до високих халів тяжких чохтових чобіт. У всій його фігурі вичувалася величезна фізична сила, непохитна воля й витривалість. Говорив він річезво, спокійно й обережно, чистою українською мовою в її Холмському діалекті. Він обмежувався на реферуванні дійсного стану речей та уникав висловлювати свої почуття та розумові осуди чи реакції.

Третім був двадцятип'ятирічний парубок у солдатському російському одязі й шинелі. Лице його було невиразне й очі його швидко перебігали з одної речі на другу. Говорив він, втручаючися в мову інших, якимсь дивним російсько-українським солдатським язичієм. Говорив з апломбом, як особа, що побувала по всій широкій „Росії“, „кров проливала на фронтах“ і, загалом, здобула собі всестороннє революційне „образование“. Його несподівані ре-

чення й вислови викликали виразне незадоволення його односельчан, однак це не збивало його з самовпевненого тону.

По довгих минулих роках пам'ять моя вже не заховала чесних імен моїх гостей із Спаса й я в дальших моїх оповіданнях буду називати їх Дідом, Господарем і Парубком.

Я пізнав від них всю їхню життєву спонуку останніх років.

Воєнне біженство в глибину Росії, теть аж за Волгу, до Уфимської губернії. Їхнє життя там, в тузі за покинутою рідною Холмщиною й в очікуванні кінця війни та жаданого повороту додому. Труднощі й небезпеки цього повороту в обставинах революційної анархії й розрухи. Нарешті, прибуття до Спаса, дощенту спаленого ще москалями, з полями зарослими високими бур'янами, березняком і вільшиною. А далі життя в тісних, темних, вогких землянках, живлення одною лише неокрашеною, а часом і несоленою картоплею та юшкою в лободу чи щавлю. Оранка задавлених облогів бракованим конем, спряженим з єдиною живителькою їхніх дітей — коровою.

Слухав я про це, дивився я на їхні обвітрені і заоматлі від сонця обличчя, на їхні мозолисті руки, — і горло моє стискалося від жалю, а на очі напливали непрохані сльози. Коли ж далше почув я про знущання над ними чужої ворожої влади, про їхні терпіння ізза їхньої віри й народности, про їхню вперту боротьбу за свої людські права й гідність, — серце моє запалювалося гнівом, стискалися кулаки і на уста тиснулися прокляття гнобителям. Але було дещо в їхніх оповіданнях й такого, що наповнювало серце моє радістю й гордістю за цих простих селян і за всю нашу українську людність на захід від Буга. Це факти, як скоро і досконало, наполегливою тяжкою працею відбудовують українці свій економічний добробут, як пильно дбають вони за освіту власних дітей, як міцно тримаються своєї православної віри, своєї мови, своєї народности й звичаїв.

Мої гості, маючи opiniю про мене добре знаних їм братів Васинчуків, ставилися до мене з респектом і повним довір'ям, але мали дещо перебільшену уяву про мої столичні зв'язки й можливості. Вони були певні, що я якнайкраще надаюся на їхнього дорадника і провідника до відповідних установ, що були б компетентні вирішити їхню справу.

Я не розчаровував моїх гостей, але, зробивши в собі перевірку сумління, мусів признатися собі, що я не тільки не знаю, як їм допомогти, але й не можу допомогти. Поперше, через своє службове положення в Українській Дипломатичній Місії, я мав і стосунки і особисті контакти лише в Польському Міністерстві Закордонних Справ. Скерувати туди селян у справі їхньої церкви, було і не розумно і не можливо. Подруге, польські Міністерства були для мене тоді вповні незнаною джунглем. А коли б я, урядовець чужої, хоча й союзної, Української Держави, з'явився там у супроводі холмських селян, то, напевно, був би всіма потрактований, як небажаний інтруз, і справа моїх гостей від моєї інтервенції, напевно, лише потерпіла б.

У положенні, подібному до мого, тоді знаходився кожний українець у Варшаві, тому я, добре поміркувавши, постановив перекласти ходатайські турботи на поляків, що знані були мені як ентузіясти польсько-українського замирення. Я вирішив попередньо з'ясувати справу й попросити поради у Станіслава Губертовича Стемпковського, поляка-українця з Поділля, що був у тому часі членом Уряду У. Н. Р. і знаходився у Варшаві.

3.

Із С. Г. Стемпковським, потомком Регіментаря Стемпковського, що був Предсідником Польського Суду над гайдамаками в Кодні 1768 року, я запізнався у Варшаві незадовго перед підписанням Польсько-Українського Договору з 22 квітня 1920 року. Це був тоді старець, біля семидесятки. Він говорив прекрасною українською мовою, з деякими особливостями подільського діалекту, знав прекрасно

українську історію й літературу, а також новітній українсько-політичний рух. Про нього казали, і то, мабуть, не безпідставно, що він є масоном дуже високого ступеню, вищого від Пільсудського, і що впливи його в польському національно-політичному житті майже безмежні. До мене, тоді двадцятип'ятилітнього молодика, він зразу поставився дуже прихильно, просто чо-батьківськи, і я, з своєї сторони, одвзаємнювався йому почуттям щирої симпатії, довір'ям і пошаною. Він часто по телефону умовлявся зі мною й ми йшли на спільну прогулю до прекрасних Варшавських парків і години проводили в ширих розмовах на теми польсько-українських давніших і сучасних стосунків.

Я застав Стемпковського вдома і докладно оповів йому справу церкви у с. Спас. Мое оповідання зробило на нього помітне вражіння, як ілюстрація незмінності давніх польських політичних навиків і метод, як яскраве заперечення концепції польсько-української приязні. Він задумався й закурився, а потім сказав мені:

— Ви дуже добре зробили, що з цією справою прийшли до мене, а не поперлися просто до польських урядів. Ви, як український урядовець, пішовши з селянами до польських урядів, лише зашкодили б їхній справі. Не можу рівно ж піти з ними й я, бо хоч я поляк, але „чужинець”, ще й до того Міністр Уряду УНР. Ходити з селянами в їхній справі можуть лише наші приятелі поляки, що займають якісь становища в польських урядах. Але цих наших приятелів треба добре зазнайомити зі справою десь на неутральному ґрунті й відповідно усвідомити щодо засадничої важливості справи для майбутнього укладу польсько-українських стосунків. Отже найкраще ми зробимо так: я запрошу до себе нині на певну годину відповідних людей, а Ви, за пів годинки пізніше приводьте сюди своїх селян. Ми їх тут докладно розпитаємо і щось порадимо, але треба, щоб вони були в розмові з нами такими ж ширими, як були з Вами. Треба, щоб Ваші селяни не знали того, що говорять з поляками,

а мали вражіння, що говорять із „своїми” людьми. Ми будемо розмовляти тут лише по-українськи, будемо для них просто „Панами з України”. Не інструкуйте їх, що й як мають вони говорити. Чим більше буде безпосередности, тим краще.

4.

Коли я запровадив своїх гостей на помешкання Стемпковського, він дуже приязно привітав селян у передпокої й зараз же впровадив до сальону. Там було вже зібраних до двадцяти душ, більшість яких я до того часу ще не знав. Вони всі рівно ж поручкалися з селянами і кожний сказав їм кілька привітних слів по-українськи. Я несподівався так чисельного зібрання у Стемпковського й у мене з'явився страх, чи не втратять наші селяни присутності духа серед так чисельних панів. Але незабаром я вповні заспокоївся за своїх земляків. Наші холмські селяни в сальоні, серед незнаних панів, поведилися з такою гідністю, так спокійно, наче б вони були на бесіді у своїх родичів, — десь там у Столпю, чи в Городищі, біля Холму.

Стемпковський посадив їх на каналі за столом, сам сів біля них, а решта присутніх, посідали навколо, де хто хотів. Я став у кутку сальону так, щоб бачити вираз обличчя селян й більшості слухачів у часі розмови.

Стемпковський розпочав загальну розмову, сказавши селянам, що він довідався від „Пана-брата Тимоша” про ту біду, що привела їх тепер до Варшави. Зібрані тут панове хочуть рівно ж почути про те, яка діється кривда нашим селянам у селі Спас, Холмського повіту, зокрема про те, що католики хочуть відібрати від них їхню православну церкву. Спільними силами тут присутні постараються знайти спосіб, як зарадити лихові. Перш за все тут присутні хотіли б заізнатися з особистим життям вашим, пізнати ваш родинний стан, господарку, сусідські відносини, а також, загалом, про ціле село Спас, і чому воно так називається.

Дід, як найповажніша особа, почав помаленьку оповідати про себе і свою сім'ю, але в його оповідання скоро вставив запитання високий, гарний, білявий пан.

— Скажіть, Діду, Ви тут у Варшаві не маєте нікого знайомого, окрім Пана Тимоша, що привів Вас сюди до нас? Чи пан Тиміш є який Ваш свояк, чи знайомий? Чи Ви знаєтеся з ним віддавна?

„Ага, ось в чім річ!” — подумав я собі й уважно приглянувся до цікавого пана. А півтора десятка літ пізніше цей пан, хоч і не лікар, врятував мое здоров'я, а, може, й життя. Він, займаючи високе становище в польському Міністерстві Внутрішніх Справ, уневажнив одне, важливе для мене, розпорядження Люблинського Воеводи Де-Трамекура. Цей воевода, поляк французького походження, зарядив виселення мене з Підляських Вишниць до Берези Картузької для „громадянського перевиховання”.*)

На винцезгадане панське запитання спокійно відповів Господар:

— Ні, у Варшаві ми не маємо нікого знайомого. А з паном Тимошем ми заізналися лише сьогодні вранці, як прийшли до нього просто з залізниці. До нього нас скерували наші знайомі з Холма, брати Васинчуки, — обидва дуже вчені й усіма шановані наші люди. Вони нам сказали, що добре знають пана Тимоша, що він також є добре учений наш чоловік з Володавського повіту. Пан Тиміш добре знається з поляками, високими панами у Варшаві, тож він нам допоможе, що зможе.

Відповідь Господаря, видно було по всьому, цілковито заспокоїла всіх присутніх панів. Селяни по-

*) У вересні 1939 року я мав можливість двічі віддячитися панові Воеводі за його попередні виховачі турботи за мене. Перший раз: я прийняв його до своєї хати на ночівлю, коли Пан Воевода самоходом їхали з Польщі перебути спокійно війну на Волині. Другий раз: за кілька днів пізніше я нагодував його обідом, коли він вертався вже з Волині пішки і в ликових постолах. Пан Де-Трамекур дуже тоді хвалив вигоди ходження в постолах.

тім докладно і безперебійно оповідали про себе і своє господарство, про село Спас і його людність.

Село Спас, Холмського повіту, стоїть з непам'ятних часів і називається так, мабуть, від своєї церкви, що присвячена Спасу — Спасителеві людей, Господу Ісусу Христу. Церква давня-давня і ніхто не знає, коли вона була збудована, але напевно більш як чотириста літ тому назад, бо Євангелія, надана до церкви, має вже коло чотирьохсот літ. Тут Дід розгорнув хустку й, вийнявши з неї рукописну Євангелію на церковно-словянській мові, поклав її обережно на столі. Він відкрив її на титульній сторінці, де видно було дарственний запис, з датою церковно-словянськими числами-літерами. Усі присутні з великим зацікавленням розглядали цей величний пам'ятник нашого церковного життя на Холмщині. Дід оповів історію, як цю Євангелію було вивезено до Росії й як її, покрито від різних большевицьких комісарів, було привезено назад до Спаса. Рівно ж оповів Дід, що і нині ця Євангелія переховується в таємних скритках, бо її хочуть відібрати від них різні польські пани із Холма, із Люблина. — Село Спас було дуже заможним перед війною, але тепер люди живуть дуже бідно, бо лише недавно повернулися з Росії, з воєнного біженства. Село швидко відбудовується, але ще багато людей живе у землянках та четвертина людности ще знаходиться в Росії.

Один з панів запитав:

— Чому Ви й ваші люди виїздили в часі війни до Росії? Чи робили це з своєї доброї волі чи були примушені?

Господар річею пояснив:

— І з волі і з неволі люди кидали свій край. У літі 1915 року на нашу Холмщину наступало військо наших ворогів — німців і австрійців. Наші люди їх боялися, бо чули, як вони жорстоко поводитися з нашими людьми з південної Холмщини, коли попереднього року австрійки наступали на Красник-Люблин. Особливо боялися наші люди угорців, які здобули собі погану славу немилосердних вішалъ-

ників. Російська влада наказала, щоб вся людність перед наступом ворога кидала свої оселі й відходила на схід якнайдалше до Росії. Всі православні русини, хоч із плачем, але послухали наказу і, зложивши все найпотрібніше на вози, вирушили в сіл на шосе з Холма до Володави. Ще на їхніх очах донські козаки підплаювали хати і господарські будівлі, а навіть збіжжя на полі. В часі виїзду день і ніч небо заслане було димом з горючих навколо сіл. Люди ставали на шосі, оберталися в сторону Холма і на колінах слізно молилися, щоб Господь дозволив їм повернутися з дороги, в яку вони вирушають, і знову побачити Холмські церкви і свою околицю. Ніхто з доброї волі не кидає рідну землю... Католики також виїздили, але їхні ксьондзи наказали їм при вській нагоді затримуватися в дорозі, ховатися в лісах і болотах і старатися вернутися назад до своїх осель. Так більшість католиків і не поїхала до Росії.

Вирушили люди з-під Городища й їхали по шосі, віз за возом, на Володаву, Картузьку Березу, Слуцьк на Білорусі, аж за Бобруйськ до Рогачева над Дніпром. Довга то була дорога й тяжка й люди мерли в ній, як мухи. Ніхто не зміг би порахувати могилок, наскоро споряджених при дорозі. Аж у Рогачеві люди позбулися за безцін своїх коней і возів та всіли до товарових вагонів-теплушок у біженецьких ешалонах. Іншу всю свою худобу поїли по дорозі... Повезли ці ешалони біженців якнайдалше на Схід, чи хотіли того люди, чи не хотіли. Люди далше мерли від бігунки й розвозили цю заразу у всі кутки Росії. Начальство наказало все і всюди поливати карболованим вапном і всі люди ним просмердли. Але голоду не було, бо всюди на станціях були зорганізовані „Питателні пункти“, де біженцям безплатно давали хліб та варену страву: борщ і гречану кашу з салом. „Кіпйоток“ рівнож був весь час і всюди.

Людей зі Спаса завезли в Уфимську губернію. Питали людей, чи хочуть ще далше їхати, але людям вже дуже сприкрилося їхати залізницею. Ста-

ло вже дуже холодно і люди постановили вже висідати. Біженців дуже охоче розібрали до своїх хат тамтейші люди, бо всюди молодих чоловіків-робітників було забрано до війська, а до ведення господарств усюди бракувало робочих рук. Біженцями став опікуватися Біженецький Татянінський Комітет, і вони стали отримувати місячний пайок на прожиття. Наші люди, що вміють всяку роботу робити, скоро підставляли добрі праці на поблизьких заводах і фабриках, а й хто залишився в селян на господарстві, також не бідував.

Тамтешні люди: москалі, татари, башкіри, мордвини, — виявилися до наших людей дуже привітними, з ними не було жадних прикростей, чи ворожнечі.

— Тільки живуть они, як свині. очень грязно. Изб своїх вони совсем не білять. Кушають щі з тараканами і весьма смердючий кумис п'ють, — додав від себе ларубок, що давно рвався до слова.

Дід на це докірливо похитав головою і сказав:

— Ми тепер у землянках не чистіше живемо, та й їмо не ліпше. Нема чого тих людей посуджувати! Люди там добрі, хочай вони є москалі, чи невірні матометани.

Як почалася революція, а потім війна поміж большевиками й белогвардійцями, то наші люди до того не вмішувалися, бо ж ми не тамтейші люди і то не наша справа. Окрім того, кожний з нас почав уже збиратися додому.

— Чого ж вам захотілося повертати на Холмщину, коли вам було добре в Уфимській губернії, де й люди привітні й наділи доброї землі вам мали дати з маєтків одібраних од поміщиків? Ви ж знали, що ваші садиби були спалені ще в 1915 році, і що ви вертаєтеся лише на бідування на спустошеній землі? — запитав Стемпковський.

— То правда, що ми жили там добре і знали, що вертаємося стамтіл на нелевність і бідування. Але там же не наша сторона, там же чужа земля, чужі люди, чужі звичаї, чужа мова, а ми споконвіку, з діда-прадіда, звикли жити на своєму обійстю, в сво-

му селі, серед своїх людей. Ми ж у себе кожне дерево, кожний камінчик, кожну стежку знаємо з дитинства. І так нас занудило додому, що нехай би нам і палаци там даровано, ми б їх все одно кинули і пішли б копати собі землянки в нашій холмській ополці.

Як почали ми їхати додому, то дорога назад з Росії виявилася ще тяжчою, як до Росії. Ніхто тепер про нас не дбав, ніхто нам дармо й кавалка черствого хліба не дав. Яких небезпек ми зазнали, переходячи численні фронти внутрішньої російської війни! Скільки грошей на хабарі ми пороздавали, щоб тільки якось посовуватися ближче додому! Їхали ми і потягами і кіньми, йшли ми пішки, а як би треба було, то й на колінах рачки лізли б...

Як нарешті побачили ми нашу Холмську Гору, наші холмські церкви, а потім нашу околицю коло Спаса, то серце наше розривалося з подяки Господеві нашому, що сподобив нас повернутися до своєї землі. Прийшли ми на своє обійстя; на місці хати — згарища, порослі зіллям, а на розваленому комині вже й немала берізка виросла; овочеві дерева стоять засохлі, обламані, плоти навколо попадали, лише де-неде стовпи стирчать похилені. Старі й малі, — стали ми на коліна, обернулися в сторону, де стоїть наша церква не спалена, і почали молитися Спасителеві, щоб не оставив нас і допоміг нам в нашому новому житті на давньому попелі.

Прибули ми додому десь в середині весни і було ще досить холодно. Перед нами наших людей ще вернулося мало, тож не було кому нас до себе прийняти. Аби мати хоч якийсь захист, — побудували ми собі з жердок кучу, таку як башкіри будують собі на пасовиськах. Понакривали ми її рядами од вітру й дощу й так пересиділи якийсь час, поки не викопали собі просторнішої й певнішої землянки. На осінь зложили ми в землянці піч на варення страви і для тепла, і так прожили в ній наступну зиму. На слідуючу весну ми вже побудували собі хату, а свою землянку віддали в користування сусідам, що прибули додому пізніше.

Скоро по повороті додому, за позичені в знайомого жиди гроші, купили ми тільки корову, дітям на молоко, і бракованого коня. Тим конем, спряженим з коровою, заорали ми дещо поля й посадили якнайбільше картопель. Зродили вони, як на чудо. Засіяли ми дещо й ярини, так що з осені й свій власний хліб стали їсти. Але найбільшу працю поклали наші жінки й діти на оброблення городів, де вони насадили все, що можна було подумати придатним до їжі. Восени і ми були вже не голодні та мали чим інших, потребуючих, обділити.

На будівлю хати, клуні й хлівів, для свиней і худоби, дістали ми безплатно матеріал з урядового лісу. Такий є закон про Державну поміч на відбудовання зруйнованих війною господарств, але нам довелося чимало походити, чимало часу стратити й грошей роздати на хабарі різним урядовцям, поки ми таки дістали квитки на цей матеріал. Спочатку нам зовсім відмовили в допомозі, бо, мовляв, ми самі добровільно покинули свої господарства і самі спалили свої забудовання. Ми свідками довели, що то неправда. Тоді нам сказали, що допомога має бути лише полякам, а ми русини, яко вороги Польщі, не маємо права на якусь допомогу. Коли русини хочуть тепер жити в Польщі, то мусять довести свою приязнь до неї, ставши полякмаи-католиками. А хто не хоче того вчинити, то нехай їде собі назад до своєї Росії. Ми відповідали тим панам, що ми в своєму селі не є якісь прибуди, як цигани, чи жиди, але люди споконвіку тутешні. Нам нема чого йти до Росії, бо ми там не належимо. Ми не є москалі, а русини, або як тепер всі кажуть на нас, українці. Такими ми народилися, такими й помremo, — на те Божя воля, а віра наша православна, така ж християнська, як і католицька. Окрім нас українців, ще й багато інших народів тримається православія, не лише москалі. Ми для Польщі не є ворогами, ми є люди спокійні, не якісь розбійники, чи большевики, а працюємо на своїй ріллі, як хлібороби, на пожиток всіх людей. У Польщі ще нема такого закону, що всі тут мусять бути

поляками-католиками. Є в Польщі лютерани — німці, немало їх і в Холмському повіті, є жиди по всіх містах Польщі, — їх ніхто не примушує бути католиками, ніхто не відбирає від них їхніх божниць. То чому власне ми, українці, маємо відрікатися своєї віри і своєї народности?..

В решті решт ми таки вибороли собі той будівельний матеріал і звезли його толокою в зимі на своє обійстя. Але з тої нашої суперечки, що ми не хочемо бути перекинчиками й католиками, повстала наша теперішня біда. Поки поляки сподівалися, що ми, опинившись під польською владою, з біди та примусу, з часом таки зробимося поляками, то вони й залишали нас у спокої. Влада не дозволила нам відчинити нашу церкву і запросити до себе священика на парафію. Влада казала, що ми ще надто бідні, щоб спромогтися утримати парафію. Але, коли люди збиралися в свята на цвинтарі коло церкви молитися й співати побожних пісень, то спочатку тому ніхто не перешкоджав. Навіть кілька разів приїздив до нас з Холма священик і правив нам Службу Божу під церквою.

Та про все це дізнався ксьондз із сусідньої католицької парафії, що забрав був собі нашу парафіяльну землю і присвоїв собі право і на нашу церкву. Одної неділі він приїхав до нашого села і просто скерувався на цвинтар до церкви, де люди вже збиралися молитися. Він запитав, чого тут люди збиралися? Йому відповіли, що на молитву Божу. Тоді він голосно став людям казати, що коли вони хочуть в свято молитися, то мусять йти для того до костела, де ксьондз мшу править і казане виголошує. А так збиратися під церквою не годиться. Так роблять лише відщепенці від Божого Костела — схизматики, чи лютерани. То є незаконне збирання, заборонене і церковною і світською владою, і такі молитви не мають перед Богом жадної ваги. Люди тоді почали ксьондзові відказувати, що, поперше, їм нема чого йти до католицького костела й слухати мшу і ксьондзовську науку, бо вони є православними, мають свої церкви і своє духовен-

ство. Подруге, коли їхню церкву влада поки що не дозволяє одчинити, то вони можуть Богові молитися й біля церкви. Потрете, Господь напевно вислухає їхню щиру молитву й поза церквою, коли, як сказано в Євангелії, вислухав і молитву розбійника благоразумного, що висів розп'ятий на хресті. А тутешні ж люди таки не розбійники й не безбожники якісь, бо інакше вони не молилися би Богові, а кланялися би якимсь бовванам, чи мамоні... Ксьондз не міг нічого людям доказати, але заборонив їм збиратися коло церкви й загрозив за непослух карою. Ксьондз від'їхав, а люди не послушали його заборони й далі продовжували молитися на цвинтарі.

Тоді, по якомусь часі, ксьондз приїхав до села з поліціянтами і наказав людям розійтися з цвинтаря. Баби почали голосити, діти плакати, а чоловіки сперечатися з ксьондзом, кажучи, що він не має жадного права проганяти їх від православної церкви, що її ще їхні прадіди побудували собі. Ксьондз наказав поліціянтам розганяти палками людей і вони це зробили, заарештувавши при цьому кількох чоловіків і бабів „за опір владі”.

На другий день селяни зі Спаса гурмою з кількох десятків душ пішли до Холма до Старости скажитися на самоуправство ксьондза і поліції. Після довгого одтягання Староста прийняв кількох селянських депутатів і вислухав їхню скаргу. Він наказав селянам спокійно вертатися додому і чекати на повідомлення влади про її рішення в справі їхньої церкви. Він накаже ксьондзові й поліції не втручатися до справи і зараз же накаже випустити арештованих. — Люди задоволені вернулися зі Староства і стали чекати на повідомлення про відкриття їхньої церкви.

Коли на наступну неділю люди знову зібралися на цвинтарі, то ксьондз знову з'явився і почав гукати на людей. Поліція була на селі, але до цвинтаря не підходила вже, а лише здалека дивилася, що робиться на цвинтарі. Коли ксьондз дуже вже намагався на людей, то йому сказали, щоб він не

галасував, а забирався собі геть. Він не є їм жадною владою і Староста сказав, що ксьондз не має права вмішуватися до їхніх справ. Тоді ксьондз з пересердя закричав, що він їм ще покаже своє право, так що будуть вони ще гірко плакати. А Старості він також покаже, що його справа гребатися в папірцях, а не вмішуватися в справи католицького костелу. — Ксьондз від'їхав переслідуваний сміхом і клинами людей, але тим часом поліція на селі наробила цілу купу протоколів і грошових кар „за несанітарне” утримання їхніх садиб та колодязів...

— Слухайте, люди добрі, — втрутився тут в оповідання присутній в сальоні пан Г. Юзефський, — тож у вас вже правдива війна ведеться з тим несамовитим ксьондзом і невідомо ще, чим це може кінчитися, коли ще й біскуп до ксьондза приєднається... А може би ви, для святого спокою, стали уніятами, коли вже ніяк не хочете бути католиками? Тож і ваші батьки колись були уніятами і тепер в сусідній Галичині всі українці є уніятами. Ніхто їм там їхніх церков не відбирає і нема там жодного непокою через віру.

— Милий Ви наш пане! — відізвався на це Дід — Ваша правда, що галичани є нині уніятами, та й наші батьки також були в унії, аж поки її царське правительство не скасувало. Але ж в історії пишеться, що наш весь руський народ ще спервопочатку був охрещений в православній християнській вірі греками за часів нашого святого Великого Князя Володимира. Унію запроваджено в нас геть-геть пізніше, — поляками через підкупство деяких наших безхарактерних єпископів. Народ наш не хотів унії й польська влада накидала нам її насильством. Проти такого насильства й почали воювати з польською шляхтою наші козаки. Ще й тепер говорить у одній нашій стародавній пісні: „Та немає краще, та немає лучче, як у нас на Україні, та не буде ляха, та не буде жида, не буде й унії”.

Поки наші люди zostавалися під польським правом шляхетським, то й мусіли йому коритися й пе-

ребувати в тій милій полякам унії. А як, по останньому польському повстанню, польське право було заступлене російським, то наші люди на Холмщині стали намагатися вийти з унії й бути так, як і вся решта нашого народу за Бугом, — православними. Почали люди слати прохання до влади, щоб дозволила їм бути православними. Але німці, що завжди верховодили в царських урядах, чомусь перешкоджали такому добровільному повороту до православія. Натомість зроблено було так, що цілу унію, хотів її хто чи не хотів, цілком скасовано було і наказано було всіх, що були уніятами, примусово записати православними. Таким насильством російське правительство наробило великого заколоту серед нашого народу. Бо віра людська то справа дуже делікатна й не зносить жодного насильства. Поляки переконували наших людей, що уряд накидає їм свою московську дику віру, що ще більше противна Христовій науці, ніж віра татарська... Багато наших спантеличених людей, особливо на півночі, на Підляшші, — не захотіли підкоритися царському указу й стали так званими „упорствуючими“, або попросту „калакутами“. Пан Тиміш нам оповідав, що більша частина його родичів, що живуть у Межирічах на Підляшші, стала такими калакутами назавжди.

Але в нашій околиці, коли було скасовано унію, то мало хто за нею жалувал. Коли в часі першої революції в Росії вийшов царський указ про волю віри, то, хто хотів, зробився католиком, а хто ні, то залишався православним, а про унію, то вже ніхто й не згадував. Я ще добре пам'ятаю з моїх молодих літ, яка то була у нас унія. Богослуження правилося у нас по церковно-словянськи, по-православному, але священики уніятські, то все приставали з католицькими ксьондзами, розмовляли все по-польськи й навіть казання в церкві старалися говорити по-польськи. Люди віджучувалися від уніятських ксьондзів і ходили на відпуст до православного Почаєва, чи до Яблочної — на Святого Онуфрія. Ми тепер не хочемо жодної унії, бо так

міркуємо, що ті наші галичани — уніяти, — то бідні люди: вони одділилися від православія і всього нашого народу, але ще не пристали остаточно до правдивих католиків — поляків, чи німців.

Дід іще щось хотів сказати, але Парубок, що весь час намагався вставити й своє слово, промовив:

— Унія, Господа, для нас дело совсем неподходящее. Вона, як правильно говорять поляки... Але впертому Парубкові далі не дали говорити і Дід і Господар, що замахали на Парубка руками і сердито заговорили:

— Та щить ти, Парубче, щить! Хіба ж то годиться так говорити на віру людську, хоч би й найгіршу? Не слухайте його, ласкаві панове! Він то вже такої непристойної мови серед тих большевиків в Росії набрався.

Парубок дуже понервовано виявляв очевидну охоту розпочати суперечку зі своїми старшими односельчанами, але тут вмішався Пан Стемпковський і попросив Господаря продовжувати оповідання про боротьбу з ксьондзом за церкву.

— Отож ждали ми, ждали на обіцяне Старостою повідомлення про розсуд влади в нашій церковній справі, — ждемо й досіль... Вже кількоро Старостів у Холмі змінилося і всім їм ми надокучували своєю бідною. Були ми вже кілька разів і в Люблині у Пана Воеводи й він нас заспокоював та обіцяв все добре... А тим часом ксьондз далі із поліцією таки завзялися на нас. Ксьондз zorganizував з різної прибудної голоти-дворусів таке народово-стрілецьке з'єднання, що називається „Кракуси“, і почав нас тими кракусами побивати. На дорозі до міста, як хто іде поодинокі, чи то чоловік, чи жінка, то кракуси переходять дорогу і дручками без милосердя побивають. Мусимо тепер більшою гурмою ходити. Що вони нам шкоди наробили, випасаючи наше збіжжя; скільки коням хвостів понаобрізували; скільки телушок вилами попробивали! Одної ночі нам всі колодязі позапаскуджували накидавши туди всякого стерва, здохлих котів і собак. Ледви ми вичистили наші колодязі, як вони

нам їх позаливали якоюсь смердючою нафтою. І так не маємо жодного дня, щоби не зробили вони нам якоїсь докуки. А поліція все їх покриває, а наших людей арештовує й побиває, або накладає великі грошові гривни за всяку дурницю. Ксьондз ходить по селі й нахваляється, що не дасть він нам тут жити, коли ми йому не скоримося і не перейдемо на католиків. Терпимо, остерігаємося якогось раптового вчинку, чи насильства вчинити тим ненависним нашим мучителям. Але не бачимо тому кінця.

Обличчя Господаря аж потемніло в внутрішнього напруження. Помовчавши якийсь час, він продовжував.

— Останньої неділі приїхав кількома фурманками ксьондз з кракусами просто до церкви. Поліціанти стали перед огорожою цвинтаря з рушницями на поготівлі. Люди повиходили з хат та почали сходитися до цвинтаря, але старший поліціант на них закричав, щоби ближче не підходили, бо поліціанти будуть стріляти. А в церкві тимчасом ксьондз наказав сокирами вирубувати іконостас та знімати всі ікони й викидати їх на цвинтар на одну купу. Як побачили люди, що кракуси ікони з церкви викидають, то піднявся такий плач і лемент, що аж в сусідніх селах було його чути. Молодші чоловіки кинулися було кілки з плота витягати, але старші таки упросили їх не робити бійки з озброєною поліцією. Коли винесли кракуси велику ікону Святителя Миколая і кинули її на землю, то один кракус став чоботом на святе обличчя і голосно, щоби всі люди чули, закричав: „Маш тобі так, курва твоя маць, московська мордо!“ У нас всіх на таке бузувірство неначе серце обірвалося і крик зняли люди, аж до неба. Ксьондз вибіг з церкви і наказав обілляти нафтою купу з іконами й підпалити. Горіли ікони до пізньої ночі, горіло полум'я і в нашому серці...

Замовк Господар серед понурої тиші, що запанувала в сальоні. Нарешті почувся голос Діда і в голосі тому чути було гіркі сльози.

— Пани наші дорогенькі! Допоможіть нам! Ми й нащадки наші будемо Господа молити, щоби винагородив Вам за Ваше добре діло. Не дайте подоптати наше людське право молитися так, як душа наша хоче. Не допустіть до того, щоби в нас було зграбовано наше найбільше, найдорогоцінніше добро, — нашу прадідівську церкву. Ми терпимо і будемо терпіти за нашу віру. Але чи буде якесь добро з наших терпінь нашим мучителям? Чи не покарає їх Господь за їхній нерозум і нелюдність? Та ж єсть таки правда, хоч на небі. — Ви, панове, люди вчені, то напевно читали таку книжку, де описано, як колись християни терпіли переслідування од Римського імператора Діоклетіяна. Направду, ми тепер терпимо за свою віру так, як ті християни за Діоклетіяна. Дайте нам рятунок, панове!

Глибоку, напружену тишу в сальоні ніхто не наважувався перервати і, здавалося, вона буде тривати вічно...

Аж раптом почувся голос Парубка:

— Действительно, Господа, все еті поляки так уже нам надокучили, що ми і смотреть на них не можемо і смердят вони нам хуже, як собаки...

В сальоні тоді наче бомба розірвалася. Всі повставали з місць і почали сміятися. Ніхто не слухав, як обурені Дід і Господар накинулися з докорами на Парубка...

Пан Стемпковський рівно ж встав зі свого місця і попросив у присутніх хвилинку спокою й уваги. Посміхаючися в бороду, він звернувся до селян:

— Дякуємо вам, що ви так щиро й добре розказали нам про себе й свою справу. Тепер ви зостанетеся з нами тут на обід. Вам нема чого вже йти до Пана-Брата Тимоша, бо ми подбаємо про відповідне приміщення для вас на час, поки вам треба буде перебувати у Варшаві. За нагоду ж познайомитися з вами, — я, та напевно і всі зібрані тут, щиро вдячні Пану-Братові Тимошеві!

Я попрощався зі Стемпковським і всіма присутніми і скерувався до дому. У передпокої мене затримав пан Г. Юзефський і, сміючися, прошепотів

мені на вухо: „Признайтеся, пане Тимоше, це Ви намовили того хлопця сказати про собак”. Моему рішучому запереченню, я бачив, він зовсім не вірив...

За кілька день зайшов до мене Парубок, щоби забрати селянські клунки, залишені у мене по приїзді. Іншим делегатам із Спасу наказано було не заходити до мене до Рямського Готелю, бо там міститься Українська Дипломатична Місія й поліція завважає, хто до Готелю заходить.

Парубок із захопленням оповів мені про „українських панів”, що дійсно виявилися дуже впливовими серед поляків у Варшаві. Вони всюди ходили з депутатами із Спаса: і до Сеймових послів, і до Сенаторів, і до різних міністрів, і директорів. І всюди селяни мусіли наново оповідати...

— По якому ж ви оповідали? — спитав я.

— Звичайно, по-польськи. Ми всі добре вміємо говорити по-польськи, так що поляки не вірили нам, коли ми казали їм, що ми є українці... Але всюди нас запевнили, що нашу церкву нам одчинять, а ксьондза і поліцію покарають за їхню сваволю.

Вітер життя поніс мене скоро в інші місця і до інших справ на еміграції. Мені не довелося вже ніколи побачити моїх короткотривалих гостей зі Спаса. Я не знаю, чим закінчилася їхня справа, радістю чи сльозами... Але в душі моїй все залишається запит:

— Невже і тут була лише польська звичайна „обецанка-цяцянка”?...